

Waarom zou je
volwassen worden?

Van Susan Neiman verscheen eveneens bij
Ambo | Anthos *uitgevers*

Morele helderheid

Susan Neiman

Waarom zou je
volwassen worden?

Vertaald door
Ruud van de Plassche

Ambo | Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 2837 4

© 2014 Susan Neiman

The author has asserted her moral rights

All rights reserved

© 2014 Nederlandse vertaling Ambo! Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Ruud van de Plassche

Oorspronkelijke titel *Why Grow Up?*

Oorspronkelijke uitgever Penguin Books

Omslagontwerp Bart van den Tooren

Omslagillustratie Jutta Klee/Taxi/Getty Images

Foto auteur Katja Hoffmann

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Leila

Inhoud

Inleiding	9
1 Historische achtergrond	25
Mogelijke werelden	25
Wat is Verlichting?	34
De ketenen verbreken	48
2 Vroegste jaren, kindertijd, adolescentie	77
Druk doende ter wereld te komen	77
Laat je niets meer wijsmaken	89
Ongenoegen met de wereld	105
3 Volwassen worden	121
Opleiding	121
Reizen	138
Werk	152
4 Waarom zou je volwassen worden?	172
Noten	209
Bibliografie Nederlandse vertaling	212
Register	214

Inleiding

Je hoeft geen Peter Pan te zijn om onbehagen te voelen bij het vooruitzicht van de volwassenheid. Veel wijst erop dat Peter Pan, het grondigst nagevolgd door Michael Jackson, een zinnebeeld is van onze tijd. Volwassen zijn betekent gewoonlijk dat je afstand doet van je verwachtingen en dromen, de beperkingen aanvaardt van de werkelijkheid die je omringt en berust in een leven dat minder avontuurlijk, bevredigend en betekenisvol zal zijn dan je aanvankelijk had gedacht. Simone de Beauvoir beëindigde het derde deel van haar autobiografie met de overdenking dat er maar weinig in de wereld was wat ze niet had gezien: 'De opera van Peking, het stierenvechten in Huelva, de duinen van El Oued, een zonsopgang in de Provence, Castro die vijfhonderdduizend Cubanen toespreekt, de witte nachten van Leningrad, een oranjekeurige maan boven Piraeus.' Ze bereisde de wereld bovendien in een tijdperk waarin zo iets bepaald niet vanzelfsprekend was; de liefdes en de vriendschappen, het zinvolle werk en de bijval die ze daarvoor ontving, waren bijna even talrijk en gevarieerd als de plaatsen die ze zag. Een rijker of vervulder leven is amper voorstelbaar. Desondanks besluit ze de benijdenswaardige opsomming van haar reizen met een te-

rugblik naar het meisje dat ze eens was, ‘starend naar de goudmijn aan mijn voeten: een heel leven dat voor me lag’, om te concluderen dat het haar is ontglipt. Sommige auteurs stellen dat tegenwoordig maar weinig mensen volwassen *willen* worden. Maar wie kan hun dat kwalijk nemen, als volwassenheid neerkomt op het gevoel dat het leven je, als je eerlijk bent, is ontglipt?

Kan de filosofie ons helpen een volwassenheidsmodel te vinden dat niet op berusting neerkomt? (Hierbij zij aangetekend dat mijn *Oxford Vakwoordenboek ‘philosophical’* geeft als synoniem voor ‘*resigned*’ oftewel ‘berustend’.) Naar mijn idee is zij daartoe in staat, en de beste plaats om aan te vangen is Immanuel Kants beschrijving, aan het einde van *Kritiek van de zuivere rede*, van het proces waarmee de rede tot rijpheid komt. Het is de lezer vergeven als hij hier niet mee bekend is. *Kritiek van de zuivere rede* is tegelijkertijd het belangrijkste en het slechtst geschreven boek in de geschiedenis van de filosofie. Kant zelf schreef dat het te dik en te saai was, waaraan hij het veelzeggende commentaar toevoegde dat het ‘niet iedereen is gegeven zo spitsvondig en gracieus te schrijven als David Hume, of zo diepzinnig en elegant als Moses Mendelssohn’. Toegegeven, Bertrand Russell is vast niet de enige lezer geweest die bekende in slaap te zijn gevallen voordat hij het uit had. Toch zullen degenen die dapper volhouden erachter komen dat Kants volwassenheidsmodel in veel opzichten bijzonder overtuigend is.

De jonge jaren van de rede zijn dogmatisch. Kleine kinderen zijn geneigd datgene wat hun wordt aangereikt als absolute waarheid te beschouwen. Vanuit welk perspectief zouden ze het ook in twijfel kunnen trekken? Degenen die hebben geleden onder misbruik door ouderlijk of priesterlijk gezag beseffen pas na jaren dat misbruik niet simpelweg een vast bestanddeel van het universum is – als ze het al ooit beseffen. Bij een kind dat in

fortuinlijker omstandigheden opgroeit, lijkt elke stap die ze neemt zowel haar eigen talenten als de inzichtelijkheid van een voorheen raadselachtige wereld te bevestigen. Ze leert dat lepels (en rammelaars en pudding) doorgaans omlaag en niet omhoog vallen als je ermee gooit en dat ballen (en vrachtauto's en poesjes) dingen zijn die ook als ze achter het gordijn verdwijnen, blijven bestaan. Naarmate haar eigen vermogens toenemen, wordt de wereld steeds begrijpelijker. Waarom zou ze er niet van uitgaan dat beide onbegrensd zijn? Elke dag begrijpt ze een beetje meer, elke dag wordt een geheim van haar leven ontsluitend. Voor het kleine kind is de dogmatische metafysica van de zeventiende-eeuwse filosoof en rasoptimist Leibniz een vanzelfsprekendheid: als we het eeuwige leven hadden, dan zouden we in staat zijn alles te weten – en inzien dat we in de beste van alle mogelijke werelden leven. Dat is de enige zinnige conclusie.

De volgende stap van de rede is scepticisme. Hoewel de term 'adolescentie' in Kants tijd nog niet was bedacht, beschrijft hij alle symptomen ervan: het typische mengsel van teleurstelling en uitbundigheid dat de tiener ervaart als hij ontdekt dat de wereld anders is dan zij hoort te zijn. Zelfs op hun allerbest – wat we maar zelden zijn – hebben ouders en docenten hun tekortkomingen. (En voor degenen onder ons die ouder of docent zijn geworden, geldt evenzeer als voor ieder ander dat ze zelf ook ooit adolescent waren.) Ze weten minder dan we altijd hadden aangenomen, ze kunnen toch niet alles voor ons oplossen. Zelfs als ze ons niet voorlogen, hebben ze ons niet het hele verhaal verteld; ze wilden ons op verkeerde manieren in bescherming nemen en hebben ons niet op de juiste wijze voor andere dingen behoed. Ze vallen ons lastig met gewoonten en overtuigingen die onveranderlijk uit een vervlogen verleden stammen, hebben kritiek op dingen die ze niet begrijpen en

klampen zich vast aan een tijd die allang voorbij is. Dus waarom zouden we niet concluderen dat alle waarheden en regels die we van hen hebben geleerd op een misvatting berusten; sterker nog, dat het hele idee van waarheid of regels rijp is voor de schroothoop? Waarom zouden we van grenzeloos vertrouwen in de wereld niet overgaan op grenzeloos wantrouwen?

Volgens Kant getuigt deze stap van meer volwassenheid dan de onnozele goedgelovigheid tijdens de kindertijd van de rede, en is ze derhalve noodzakelijk en waardevol (al heeft hij nooit een adolescent hoeven opvoeden). Niettemin bereiken we met de bruuske overgang van oneindig vertrouwen naar permanent wantrouwen nog geen volwassenheid. Het zal weinigen verbazen dat volwassenheid Kants metafoor is voor zijn eigen filosofie, die je de wijsheid moet schenken om een weg te vinden tussen onnadenkend alles aanvaarden wat je wordt verteld en het onnadenkend verwerpen. Opgroeien betekent erkennen dat ons leven is doortrokken van onzekerheden, of vaak erger nog: het betekent leven zonder zekerheid maar tegelijkertijd erkennen dat we daar onontkoombaar naar moeten blijven streven. Zo'n standpunt is gemakkelijker te beschrijven dan consequent vol te houden, maar niemand heeft ooit gezegd dat volwassen worden gemakkelijk zou zijn.

Op het eerste gezicht is het probleem bij dit alles niet zozeer de zwaarte van de taak, maar de saaiheid ervan. En erger nog dan die saaiheid is de berusting die eruit spreekt. Heeft dit standpunt je eigenlijk wel meer te bieden dan die goedbedoelde vermaning van je brave oom met zijn beginnende buikje, die je vertelt dat het leven niet zo wonderbaarlijk zal zijn als je in je kindertijd dacht noch zo gekweld als je in je adolescentie meende, en dat het nu tijd is jezelf bij de lurven te pakken en er het beste van te maken? Deze uitspraak is even banaal als waar, maar verschaft niet echt iets waarnaar je zou willen streven.

Kunnen we Kant dan niet beter maar overslaan en naar de Rolling Stones luisteren? *If you try sometimes, you just might find you get what you need.* En over brave ooms gesproken: Kants leven biedt ook niet echt een model voor volwassenheid dat je zou willen navolgen. Verder dan zo'n zestig kilometer van zijn geboorteplaats heeft hij nooit gereisd, hij is nooit getrouwd; zelfs het gerucht over een liefdesverhouding die hij zou hebben gehad, is nooit bevestigd. Zijn volwassen leven bestond uit een veeleisend programma van lesgeven, academische taken en schrijven waaraan hij zich zo strikt hield dat zijn burens naar verluidt hun klok gelijkzetten op de dagelijkse wandeling die hij ondernam om zijn broze gestel te versterken. De dichter Heine stelde dan ook dat Kants levensgeschiedenis eenvoudig te beschrijven was, want hij had noch een leven noch een geschiedenis.

Toch beschreef diezelfde dichter Kant ook als een rebel en hemelbestormer bij wie de Franse revolutionair Robespierre bleek afsteekt. Hierin stond Heine bovendien niet alleen. Veel van Kants jongere tijdgenoten waren dezelfde mening toegedaan. De reden daarvoor wordt duidelijk als we ons wenden tot Kants beroemdste bespreking van volwassenheid, die te vinden is aan het begin van de bekendste verhandeling uit de Verlichting. In 'Wat is Verlichting?' (1784) definieert hij volwassenheid als het uittreden van de rede uit haar zelfopgelegde onmondigheid. Uit luiheid en lafheid kiezen we voor onvolwassenheid: het is zoveel gemakkelijker om anderen beslissingen voor jou te laten nemen! 'Heb ik een boek dat voor mij verstand heeft, een zielzorger die voor mij geweten heeft, een arts die voor mij het dieet beoordeelt, dan hoef ik mij daar zelf niet mee te bemoeien. Ik heb het niet nodig om te denken, als ik maar betalen kan; anderen zullen de onaangename taak wel van mij overnemen.' (Ja, ook Kant kon zich ondubbelzinnig uitdrukken wanneer hij

schreef voor de *Berlinische Monatsschrift*, de achttiende-eeuwse versie van *The New York Review*.) Met een vertrouwdheid die verrassend is voor een man die geen kinderen had, bespreekt hij de manier waarop kinderen leren lopen. Ze kunnen dat alleen leren door te struikelen en vallen, maar wie ze wil behouden voor blauwe plekken door ze in de kinderwagen te houden, verhindert daarmee dat ze op eigen benen komen te staan. Kant richtte zijn pijlen niet op overbeschermende moeders maar op autoritaire staten, die er belang bij hebben hun burgers niet voor zichzelf te laten denken. De hang van de staat naar controle en onze eigen hang naar gemak zorgen misschien voor een samenleving zonder conflicten, maar dat is dan geen samenleving van volwassenen.

Volwassen worden is eerder een kwestie van moed dan van kennis: alle informatie ter wereld kan de durf die noodzakelijk is om zelf te oordelen niet vervangen. En zelf oordelen is te leren – hoofdzakelijk door te observeren hoe anderen dit vermogen op de juiste wijze gebruiken – maar het kan niet worden onderwezen. Zelf oordelen is belangrijk, omdat geen enkel antwoord op de vragen die ons echt aangaan te vinden is door simpelweg een regel toe te passen. Moed is niet alleen noodzakelijk om te leren vertrouwen op je eigen oordeel in plaats van te leunen op dat van de staat, je buurman of je favoriete filmster. (Uiteraard kan je staat, je buurman of je favoriete filmster vaak gelijk hebben, en dan moet je oordeel goed genoeg zijn om dát in te zien.) Belangrijker nog is dat moed vereist is om te leven met de breuk die altijd door ons leven zal lopen, ongeacht hoe voorbeeldig dat ook is. Door de rede vastgestelde idealen zeggen ons hoe de wereld zou moeten zijn, de ervaring zegt ons dat ze zelden zo is. Opgroeien vereist dat we de kloof tussen deze twee onder ogen zien – zonder de hoop voor een van beide op te geven.

Velen onder ons komen in de verleiding het een of het ander te laten varen. Mensen die zich vastklampen aan de dogma's uit de kindertijd kunnen hun hele leven lang fanatiek blijven ontkennen dat de wereld niet voldoet aan de overtuigingen die zij koesteren. Hiervan bestaan talrijke voorbeelden – denk maar aan bepaalde predikanten of politici –, maar in onze tijd kom je vooral mensen tegen die zijn blijven steken in het moeras van de adolescentie. Sluit de wereld niet aan bij hun ideeën en idealen? Jammer voor die idealen. Vasthouden aan je idealen in een wereld die daar geen boodschap aan heeft, verwordt uiteindelijk tot een bron van teleurstelling of zelfs schaamte. Je kunt ze veel beter helemaal afdanken dan je te laten kwellen door de herinnering aan verijdelde verwachtingen; het is veel moediger de door en door verdorven werkelijkheid onder ogen te zien dan je vast te klampen aan dingen die uiteindelijk illusies blijken te zijn.

Zo'n standpunt is minder moedig dan je denkt, want het vereist alleen maar een wereldwijze houding. Er is veel meer moed nodig om te erkennen dat zowel idealen als de realiteit aanspraken op ons doen gelden. Opgroeien betekent die aanspraken respecteren en er naar beste vermogen aan voldoen, in het besef daar nooit volledig in te zullen slagen maar desondanks niet te zwichten voor dogmatiek of wanhoop. Wie lang genoeg leeft, zal waarschijnlijk de verleiding van beide voelen. Maar het getuigt van waarlijke volwassenheid als je doet wat je kunt om jouw deel van de wereld dichter bij de ideale toestand te brengen terwijl je daarbij nooit de werkelijke stand van zaken uit het oog verliest. Wanneer je dát toevallig van een gezette oom mocht hebben geleerd, dan mag je jezelf heel gelukkig prijzen.

Maar de rede laten we nu even rusten. Er zijn maar bar weinig dingen waar men het over eens is in de moderne westerse

filosofie, en een daarvan is dat zowel rede als ervaring een rol speelt bij bijna alles wat je leert. Ook hierbij was Kants bijdrage doorslaggevend. Rationalisten als Descartes wezen erop dat de zintuigen ons op verschillende manieren misleiden en voerden aan dat alleen de rede voldoende betrouwbaar was om ware uitspraken over de wereld te doen. Had de natuurkunde niet zojuist ontdekt dat kleuren slechts secundaire eigenschappen en niet het wezen van de materie waren? Stond de wiskunde niet op het punt de diepten van het heelal te peilen? Daarentegen noemden empiristen als Locke de geest een tabula rasa, een onbeschreven blad, die alleen door de ervaring kan worden ingevuld. Lockes opvolger, David Hume, ging zelfs nog verder en noemde de rede onmachtig. Volgens de meeste hedendaagse filosofen heeft Kant een twee eeuwen durend debat beslecht door aan te tonen dat zowel de rede als de ervaring noodzakelijk zijn voor kennis. Zoals hij het stelde: concepten zonder de ervaring (of waarneming) zijn leeg, ervaring zonder concepten is blind. Zulke debatten worden altijd van tijd tot tijd nieuw leven in geblazen, waarbij het interessant is om op te merken dat de meeste huidige neurowetenschappers de geest, zo niet de letter van Kants zienswijze ondersteunen. Uit experimenten blijkt dat bepaalde ervaringen daadwerkelijk de vorm van je hersenen veranderen, net zoals innerlijke mentale kaders je ervaringen wezenlijk vormgeven. De manier waarop zowel rede als ervaring inwerkt op onze volwassenwording is in dit boek een terugkerend motief.

Welke ervaringen zijn wezenlijk voor de opgroeiende mens? Om in harmonie te leven met de wereld moet je er iets van gezien hebben. Hoewel filosofen als Blaise Pascal en Lao Zi vonden dat je alles wat je diende te weten kon leren binnen de muren van je eigen kamer, hebben velen reizen van wezenlijk belang gevonden. Zo zegt Kant ons in zijn colleges over antro-

pologie dat reizen een bijzonder geschikt middel is om meer over andere mensen te weten te komen, mits je eerst je eigen landgenoten hebt leren kennen.

Wacht eens even, zeg je nu misschien. Had je ons niet net verteld dat hij nooit verder dan zestig kilometer buiten Koningsbergen was geweest?

Vergeet niet dat reizen in die tijd een andere ervaring was. Door elkaar worden geschud in een koets over keienpaden die voor wegen moesten doorgaan. Oren gespitst voor de voetstappen van bandieten en struikrovers. Wekenlang elke avond maar weer afwachten of er een herberg zou zijn. En dat was dan nog maar om van Weimar naar Sicilië te komen, wat de grote reis was in het leven van Kants meer avontuurlijke – en meer bevoorrechte – jongere landgenoot Johann Wolfgang Goethe. Maar zelfs Goethe kon slechts dromen van nog verdere oorden.

Toch zijn slechte wegen een matig excuus, als Kant in zijn eigen colleges de voordelen van reizen zo omstandig uiteenzet.

Er is uiteraard een verschil tussen theorie en praktijk. Dat Kant zich er zelf ook ongemakkelijk onder voelde dat hij zijn eigen aanwijzingen niet naleefde, wordt duidelijk uit een voetnoot bij de passage over reizen – het enige onbedoelde argumentum ad hominem dat ik ooit in zijn werk heb aangetroffen, dat ook nog eens grappig is.

Een grote stad, het centrum van een regio, waar de overheidsdiensten zijn gevestigd, die een universiteit heeft (ter bevordering van de wetenschappen) en als de kroon op dat alles beschikt over een haven voor zeehandel, wat niet alleen vervoer naar het achterliggende gebied maar ook naar de aangrenzende landen met andere talen en gebruiken mogelijk maakt – zo'n stad, zoals bijvoorbeeld Koningsbergen aan de rivier de Pregel, kan dienen als een geschikte plaats om kennis op te doen over zowel de

mensheid als de wereld, een plaatst waar kennis kan worden verworven zonder te reizen. (*Pragmatische antropologie*, p. 4)

Dit zweemt naar een gelegenheidsargument, maar dan kan het nog wel juist zijn. Wellicht zijn er bepaalde mensen, in bepaalde plaatsen, die zo open en ruim van geest zijn dat ze niet ver hoeven te gaan om indrukken op te doen. Kant zou zo iemand geweest kunnen zijn, wat ook kan gelden voor eenieder die deze woorden op een of ander scherm leest. Biedt het internet niet meer ruimte en tijd dan waarvan de mensheid ooit heeft kunnen dromen? Als je in cyberspace nog iets anders bekijkt dan porno en Koreaanse videoclip, dan kun je daar veel opsteken. Je kunt nieuws lezen van honderden bronnen over de hele wereld en te weten komen hoe anders dezelfde gebeurtenis kan worden verslagen. Helaas hebben verschillende onderzoeken aangetoond dat het internet de meesten van ons kortzichtiger maakt. We lezen de blogs en websites die onze vrienden lezen, wat ons perspectief nog sterker beperkt, maar in principe zijn de mogelijkheden tot blikverruiming groot. Die werden weer eens duidelijk dankzij de Arabische Lente, ongeacht waar die op uitloopt, en bovendien is er niets tegen een Koreaanse videoclip zo nu en dan. Wie had dat kunnen denken?

Maar toch... Zij die lang genoeg hebben gewoond en vooral ook gewerkt in een ander land met een andere taal dan dat waar ze geboren zijn, weten hoeveel anderen missen. En zelfs beheersing van een andere taal maakt je niet bekend met alle associaties – met de wiegeliëdjes bijvoorbeeld waarbij je nieuwe landgenoten in slaap vielen en die nooit helemaal uit hun geheugen zullen verdwijnen. Er zullen je grappen en nuances ontgaan en ook veel van de ironie. (Engelstalige Dylan-fans zullen met afgrijzen vernemen dat een Duits vrouwenblad onlangs ‘Boots of Spanish Leather’ bombardeerde tot het optima-

le liedje voor langeafstandsrelaties.) Reizen naar andere plaatsen – niet in cyberspace maar in het echt – wordt dan ook door velen beschouwd als een cruciale stap op de weg naar volwassenheid. De gewoonte onder armere mensen om zonen elders in de leer te doen is nu veel ongebruikelijker in Europa dan voorheen, maar functioneert nog uitstekend in plaatsen als Tunesië en de Filipijnen. Rijkere kinderen – die tegenwoordig evengoed uit Moskou of Beijing kunnen komen als uit Londen of New York – worden nog steeds op het moderne equivalent gestuurd van wat in de negentiende eeuw bekendstond als de Grand Tour. In Europa wordt dit gebruik, dat ten doel heeft de politieke unie te versterken, het Erasmus-programma genoemd; in Amerika staat het bekend als het ‘buitenlands juni-orjaar’.

Sommig recent onderzoek zou aantonen dat het Erasmus-programma wellicht niet zoveel bijdraagt aan de Europese eenwording als beoogd; veel studenten geven aan dat ze thuiskomen met het gevoel dat hun band met hun land van herkomst juist is versterkt. Als een stap naar volwassenheid werkt dit programma echter aanzienlijk beter dan het programma voor een buitenlandjaar van de meeste Amerikaanse *colleges*, al was het maar omdat Europeanen het van slechte manieren vinden getuigen als je maar één taal spreekt. Larry Summers, de voormalig bestuursvoorzitter van Harvard, zei onlangs tegen *The New York Times* dat een tweede taal leren nutteloos was en je beter al je studietijd kon besteden aan iets kwantificeerbaars. Kennelijk is taal voor economen als Summers slechts een middel tot informatievergaring. Zowel in de Verenigde Staten als in Engeland wordt taalvaardigheid gezien als een teken van een superieure opleiding, maar een willekeurige Tunesische leerjongen kent meer talen dan Larry Summers. Een Duitse secretaresse kan zomaar beslissen dat haar vakantie in Griekenland haar zo

goed is bevallen dat ze de taal wil gaan leren en een avondcursus gaan volgen tussen haar (inmiddels) jaarlijkse trips naar Kreta. Reizen mensen zo beter? In elk geval beter voorbereid – en in sommige opzichten ook comfortabeler. Je simpelweg van het ene naar het andere oord begeven onder de hoede van een begeleider – of dat nu een vertegenwoordiger van de universiteit, een eminent conferentieorganisator of een dure touroperator is – draagt heel weinig bij aan de volwassenwording. Sterker, het kan daar zelfs afbreuk aan doen doordat het ons de illusie geeft dat we iets van de wereld hebben gezien zonder dat we er daadwerkelijk in verkeer hebben. Als je niet met je voeten in de modder gaat staan kun je net zo goed thuisblijven. De Sixtijnse Kapel zie je sowieso beter op het internet.

Ik zal beargumenteren dat reizen op de juiste manier inderdaad wezenlijk is voor het bereiken van volwassenheid, hoewel het daarvoor niet noodzakelijk noch voldoende is. Zoals De Beauvoir opmerkte, is de wereld zien niet genoeg om je tevreden te voelen met je plek daarin. Ook hoeven we strikt genomen niet te reizen om erachter te komen dat verschillende culturen verschillende gebruiken hebben. Je hoeft slechts de Bijbel te lezen om te weten dat kinderooffers in veel religies gangbaar waren tot God aan Abraham liet weten dat het niet hoefde, terwijl iedere zestienjarige weleens heeft gehoord dat de Eskimo's hun bejaarden lieten wegdrijven op een ijsschots. Dit is wellicht een voorbeeld dat met name tieners zal aanspreken, die het graag aanvoeren als argument in een pleidooi voor ethisch relativisme. De betrokkenheid bij een andere cultuur die door écht reizen ontstaat, verhoogt evenwel niet alleen ons besef van verschillen maar ook dat van overeenkomsten. De overeenkomsten én de verschillen kunnen subtieler zijn dan je denkt, zelfs in het geval van culturen die (grotendeels) dezelfde taal spreken. Amerikanen mogen dan even gefascineerd zijn door